

AZ ÚJABB PÉNZELMÉLETEK HATÁSA A VALUTAPOLITIKÁRA.¹

— Első közlemény. —

Ha helytáll az ismerettannak az az alapelve, hogy az ember minden benyomása a mozgás valamely fájára vezethető vissza s ha a modern bölcsészet megerősíti azt a metaphysikai elvet, hogy az emberi lélek minden szemlélete megakad ott, ahol változást nem tud megállapítani, tudniillik a végokoknál: akkor ezt a kettős igazságot a pénztudomány nyelvére is lefordíthatjuk. A gazdasági élet aprópénzére fölváltva a bölcelet igazságait, annyit jelent ez, hogy a közgazdaságtan s annak legtöbbet vitatott része: az érték- és pénztan, a legkevesebbet azokkal a jelenségekkel foglalkozott rendszeresen, amelyek évtizedeken át változatlanoknak s ezért abszolút érvényűeknek látszottak, s csak akkor ébredt azoknak fontosságára, mikor egy világrengés bizonytalanná tette a bizonyosnak látszót; minél hevesebb lett az abszolútnak hitt jelenségek mozgása, annál vonzóbbakká lettek az elméletek készítői számára. Ez az egyszerű — egyszerre elméleti és gyakorlati — magyarázata annak, hogy a világháború az ezt megelőző és megint az általa kiváltott utólagos rendkívüli változásokkal, egyszerre előtérbe nyomta a pénz értékére vonatkozó legmélyebb kérdéseket és ugyanakkor e nagy problémák számára folyton növekvő széles rétegekben keltette föl világszerte nemcsak az érdeklődést, hanem annál többet: oly sugallásokat, szuggesztiókat, melyeknek hatása messze túl jutott az akadémiai vitatkozásoknak vagy az iskolák falai közé zárt kísérletezéseknek szűkre szabott, hűvösen tárgyilagos körén. Dolgozatom célja az,

¹ E dolgozatát szerző a M. T. Akadémia 1938. június 13-iki összes ülésén mutatta be.

hogy vázlatosan bemutassam a legfontosabb újabb pénzelméleti áramlatoknak egyes nemzetek valósággraváltott valuta-politikájában leverődött életbevágó, sokszor igen merész és kockázatos hatásait.

Az alábbiakban négy fejezetbe osztott levezetéseim elől igen könnyű elhárítanom azt, a tárgy szokatlansága folytán önkénytelenül fölmerülő ellenmondást, hogy talán csak egyéni szempont, vagy különleges stilisztikai felfogás az, amely szemléletemben egyrészt az új elméleti könyveket, azok szerzőit s a hatásuk alatt folyamatosan kialakult eszme-áramlatokat — másrészt a népek gazdasági életében kormányok és törvényhozások által tényleg végbevitt s valósággal forradalmiaknak mondható pénzreformokat a két utolsó évtizedben összeköti. A logikailag fölépített tantételek az egyik oldalon, a másikon a minden polgár életét oly mélyen érintő valutatörvényhozás megközelíthetetlen távolságokra látszanak egymástól s ezt a vélelmet még növeli az, hogy éppen a legutolsó években keresztülvitt világraszóló pénzmegrázkódások nem valamely szűk politikai osztálynak avagy érdekkörnek törvényváltoztatásai gyanánt, hanem milliókra menő széles néprétegeknek úgyszólván forradalmi követeléseiként léptek életbe. És mégis, a hihetetlen az, ami napjainkban valósággá lett: maguk e tömegek s e tömegek élén képviselőik és kormányaik elméleti behatások, tantételek szuggesztívái alapján jutottak el azokhoz a „reformok”-hoz, melyekkel a gazdasági élet legmélyebben nyugvó jelenségei a pénzrendszert megragadták és átalakították — megcsúfolva, ha kell, saját hagyományait. A közgazdaságtan története nem fog sokat túlozni, ha egykor azt fogja tanítani, hogy csak a francia enciklopédistáknak a francia forradalom eszméi előkészítésére való hatása mérhető ahhoz a mindent felkavaró, régi dogmák ellen föltámadó és eruptív kísérletekben tetté váló pénzeseményekhez, amelyek ugyancsak elméleti eszméknek bölcselmi elgondolásokból az eleven életbe való kiültetése gyanánt jelentkeztek a világháború után, úgyszólván az egész földtekén, melyet éppen ez a nagy háború s annak romboló áramlata hozott össze nemzetközi közösségbe, a

régi állapotokra és elméletekre való együttes visszahatásul. A friss elméleteknek az új valutaváltozásokkal való elszakíthatatlan kapcsolata nem légben járó föltevés, hanem nyomról-nyomra követhető okszerű valóság, amelyet letagadni nem lehet s amelynek megvizsgálása nélkül a világszerte reánk zúdult pénzváltozások meg nem érthetők.

Hogy külsőleg is a nyomok e nevezetes kapcsolatnak a létrejöttét hirdetik, azt igen egyszerűen és félreérthetetlenül igazolják már az első, felületes megfigyelések. Az osztrák Mises, az elméleti valuta-vita egyik legkitűnőbb kardforgatója, ellenfeleinek azt veti szemére, hogy a „német pénzrendszer összedülésében a bűn nagy részét az állami pénzelméletnek tulajdonítják.“¹ Majd ugyancsak ő állapítja meg, hogy az étatisztikus iskola viseli a felelősséget, hogy a pénzről szóló állami elmélet Németországban, Ausztriában és Oroszországban gyorsan és könnyen uralkodóvá lett.² Svédországban az egész politikai közvélemény azt vallja, hogy a skandináv valutaváltozások nem egyebek, mint előbb Wicksell, majd Cassel Gusztáv dogmáinak alkalmazásai. 1918 júliusában a svéd pénzügyminiszter a „korona” sorsát egy bizottságtól teszi függővé, amely három bankigazgatóból és három elméleti közgazdából alakul.³ Távol Ausztráliában a pénzforradalom avval kezdődik, hogy Copland Douglas, a melbourni egyetem tanára, megindítja a „szilárd pénz mozgalmát”, ő vezeti a politikai agitációt és végül is a Copland-bizottság dolgozza ki az egész valutatervet, melyről azt olvassuk, hogy „1931 májusában a Copland-bizottság jelentését az egyes ausztráliai államok miniszterelnökei úgyszólván a maga teljességében elfogadták s 1931 június 10-én ez hirdettetett ki hivatalos pénzprogramm gyanánt «premiers plan» (a miniszterelnökök tervezete) cím alatt”.⁴ Mikor pedig a világot vezető pénz-nagy-

¹ Mises, Ludwig: *Theorie des Geldes und der Umlaufsmittel*. 2. kiadás. 1924. 249. l.

² Mises: u. o. 251. l.

³ Cassel Gusztáv: *Das Geldwesen nach 1914*. 16. fejezet.

⁴ Fisher Irving: *Feste Währung. 1937*. 276. és köv. l.

hatalomnak, az Uniónak elnöke, Rooseveltt, váratlan és megrázkódttató valutaváltozással lepi meg az egész világot 1933-ban, az semmi egyéb, mint általánosságban és részleteiben való megvalósítása annak az elméletnek, amelyet Fischer Ervin a maga nagy deductív képességeivel kiképzett s melyet hihetetlen agitációval és erővel vitt bele az amerikai Egyesült Államok közvéleményébe. A képet az teszi azután teljessé, hogy úgy mondjuk, általános érdekűvé, hogy Angliában nemcsak irodalmi harc előzi meg az 1931-iki valutaváltozást, amiről Keynes Maynard elmélete kapcsán szólunk dolgozatunk II. fejezetében, hanem, ami még nevezetesebb és különösebb: az arany-alap elhagyása után angol elméleti iskola nő ki a földből, amely utólag éppen azt akarja bebizonyítani, hogy az arany nélküli állapot az elméletileg egészséges és hogy a régebbi angol pénzelméletek, a klasszikus iskolát is beleértve, saját koruk valutaállapotait is helytelenül magyarázták és most már utólag és visszamenőleg ezeket is meg kell döntení.¹

Nincs semmi túlzás abban, ha kimondjuk azt, hogy a világháború utáni közgazdasági jelenségeket, az egyes államok pénzrendszereinek messze kiható és megrázó forradalmait ugyancsak forradalmi jellegű pénzelméleteknek tanai hordozták hátukon. Ezért ezeknek az elméleti tanoknak a nagy pénzrendszerbeli változásokra való hatása egyszerre rendkívüli jelentőségű gyakorlati esemény és egyben a közgazdaságtani történelem korszakalkotó tüneménye is.

A problémásornak ez a váratlan föltárulása annyira önmagában hordja fontosságát, hogy ezt, úgy gondoljuk, tovább indokolnunk felesleges azok előtt, kik a gazdasági élet törvényszerűségei iránt érdeklődnek. Ezért kecségtet az a remény, hogy talán nem végzünk eredménytelen munkát, amikor arra kérjük az olvasót, hogy fordítsa figyelmét azoknak a nevezetes és a pénztörténet szempontjából valóban páratlannak mondható összefüggéseknek szemléletére, amelyek közül néhány, következményeiben is rendkívüli,

¹ Sir Charles Morgan Webb: *The crisis and fall of the Gold-standard*, 1934; U. a. *Ten years of currency revolution 1922-32*. (1935.)

tapasztalatot az alábbi négy fejezetben — mindig csak a legnagyobb vonatkozásokra szorítkozva — felvázolni törekszünk.

I.

Ha valaki, a részletekben való eltérések előtt szándékkal szemet hűnyva, arra vállalkoznék, hogy nagy általánosságban összefoglalná a közgazdasági tudománynak a világháborút közvetlenül megelőző időben, Európában és Amerikában, a pénzürték mibenlétét illetőleg kialakult ú. n. közvéleményét, az körülbelül az itt következő mondatot fogadná el formulázás gyanánt : A pénz a magángazdaságon és munkamegosztáson alapuló társadalmi életben az a közvetett csereeszköz, mely általános elismertségénél fogva érték mérőül szolgál és melynek értékálló képességét maga a gazdasági élet termelte ki ; ez a pénz nemzetközi viszonylatokban is legalkalmasabban az arany-valuta formájában jelentkezik. Az illetén közgazdasági pénztudat olyan erős volt és annyira átítatta a közvéleményt, hogy mikor Marx Károly *Kapital*jában arra tört, hogy megdöntse a magángazdasági rendet s helyébe azt a szocialdemokrata-kommunista államot állítsa, melynek nincs szüksége pénzre, még akkor is gondolkozásának levezetését a $W-G-W$ ($Ware = \text{áru}$, $Geld = \text{pénz}$, $Ware = \text{áru}$) formulára építi föl s a Gében, a pénzben, aranybőrbe bújít árut fedez föl.¹ Most, a világháború után megjelent egyik legújabb pénztan, Budge S. *Lehre vom Geld* című kétkötetes műve, megint ugyanezt a marxi egyenletet veszi kiindulásul.²

Evvel az általánosan elismert pénzelmélettel, azt mondhatnám : pénztudattal szemben jelentkezett forradalmi újító gyanánt az a Knapp, kinek nagy elméleti műve *A pénz állami elmélete* címmel ugyan majdnem egy évtizeddel a nagy háború előtt jelent meg (1915),³ de melynek rendkívüli hatása a

¹ Marx, Karl : *Das Kapital*. Kritik der politischen Oeconomie. 4. kiadás (1890) I. k. 68. és köv. lapokon.

² Budge S. : *Lehre vom Geld*. Jena 1931. és 1933. I. k. 51. és köv. lapjain.

³ Knapp, Georg Friedrich : *Staatliche Theorie des Geldes*. 4. kiad. (1923.)

háború alatt és azután jelentkezett s ma is úgyszólván uralkodónak mondható elsősorban Németország tudományos, de legkivált politikai életében. Knapp *Állami pénzelméletének* páratlan sikerét, átütő erejét két körülményre vezetném vissza. Az egyik: szerzőjének rendkívüli erővel minden tételt élére állító deduktív logikája, melynek olvasása éppen elvontságánál fogva oly lenyűgöző benyomást kelt, mint mikor Kant *Kritik der reinen Vernunftjában* az «antino-miák»-nak szembeállításához érkezőnk. A másik okát Knapp nagy hatásának abban hinném fölfedezhetőnek, hogy az egész német, de különösen a porosz lelkeség ugyancsak Kant ideje óta a «Kategoricus Imperatív» erkölcsi parancsa és az állami akarat elsősége alapján rendezkedett be: Knapp éppen ennek a végsőig vitt pénzelmélet t építette föl a maga konok és egyoldalú rendszerében. Knapp, midőn «chartalismus»-nak nevezte el elméletét, a pénzt egyedül és kizárólag az állami hatalom teremtményének tartja, minden más elgondolást «metallismus»-nak nevez és kigúnyol, végeredményben arra a következtetésre vezet bennünket, hogy az, amit mi «pénz»-nek nevezünk, nem a gazdasági életnek terméke, hanem jogi parancsnak szülötte; ezért szerinte a pénzzel kapcsolatban nem lehet annak értékéről sem beszélni, mert az nem lévén áru, ára nincs. Hogy ez a különben igen jól hangzó ó-görög szavakba burkolt chartalista elmélet túl tudta élni a világháborút és nemcsak nem semmisült meg ebben a világren-gésben, hanem utána még nagyobb erőre kapott, még pedig nemcsak az elméleti irodalomban, hanem a politikai agi-tációban is, ez a legkülönösebb és a legérthetlenebb jelen-ség mindazok között, melyeket a gazdaságtörténet króni-kája eddig följegyezhetett. Európa összes államai, melyek kínkeservesen végigszenvedték a négyesztendő világsze-rencsétlenséget s melyeknek minden rétege ma is minden porcikájában érzi e háború sajgó sebeit: mind e nemzet minden gondolkozó polgára tudja és nem felejtette el, hogy mindenütt, kivétel nélkül, azért következett be a gazda-sági összeomlás és azért öltött oly leírhatatlan méreteket, mert az országok közjogi hatalma, az állam, korlátlan mér-tékben magához ragadta a pénzgyártást és fedezetnélküli

milliárdos pénzjegykibocsátásával megmérgezte az egész gazdasági és társadalmi életet. Ez általános és letagadhatatlan sorsdöntő tanúság ellenére Knapp és állami pénzelmélete rögtön a háború után megint itt volt és hódított, még pedig elsősorban abban az országban, Németországban, amelynek pénze annyira leromlott éppen a háborús állami beavatkozás folytán, hogy végül egy billió német Reichsmark alakult át egy új márkává. Ez a tömeg-leléktanilag igen érdekes, de a gazdasági okszerűség szempontjából megriasztó tünemény messze világító példája annak, hogy valamely megindult elméleti áramlat mily lehengető erővel töri át a gátat, azaz a valóságot és akkor is ismétli jelszavait, mikor a legközvetlenebb tapasztalatból láthatja mindenki, hogy mily rombolásra vezet az ő új tételeinek hirdetése. Meg kell ismételnem e helyütt azt, hogy csak Rousseau-ék: «Szabadság, egyenlőség és testvériség» jelszavai tudtak oly elemi erővel átgázolni forradalmon és guillotine-on, mint a német állami pénzelmélet a pénzromlás forradalmán.

Knappnak és elméletének a háború utáni helyzetét illetőleg elég, ha Elster bő művére utalok, mely *A pénz lelke* címén igen népszerű olvasmány lett s három év alatt három kiadást ért meg.¹ Ebben nem kevesebbről van szó, hanemha arról, hogy szerzőnk Knappot minden más közgazda fölé helyezi és azt hangoztatja, hogy «az állami pénzelmélet oly általános gazdasági felfogáson alapszik, mely elvileg eltér a közönségesen uralkodó köznapi fölfogástól.»² Szerinte a főbaj az, hogy «más nemzetek pénzbúvárai Knapp művének jelentőségét még kevésbé értették meg, mint német szaktársai.»³ Knapp tana forradalmi tanítás, «elméjét kiszabadította az öröklött tantételek béklyóiból és nehéz munkával (ő maga mondja, nem volt könnyű) fölépítette az állami pénzelmélet épületét».⁴ Végül kitűnik az, hogy Knapp hívei éppen úgy biztonsággal néznek le mindíg ellenkező véleményt, mint Engels Marx

¹ Elster, Karl: *Die Seele des Geldes*. Grundlagen und Ziele einer allgemeinen Geldtheorie. 2. kiadás. Jena, 1923.

² Id. m. 31.

³ Id. m. 63. l.

⁴ Id. m. 270. l.^o

*Kapitalj*ának harmadik kötetében a szocialdemokrata mester bármelyik ezután elkövetkezhető bírálóját.

A helyzetnek egész sajátosságát csak akkor tudjuk méltányolni, ha megszólaltatjuk magát Knappot akkor, mikor már elméletével együtt túlélte a világháborút és a világ-inflációk pusztító özönét. Ő könyvének 4-ik kiadásához 1923-ban új függelékot csatolt (20-ik § a pénzérték és az árak megértéséhez) s abban maga veti föl a döntő kérdést (V. pont alatt.)¹ Így ír: «Valamely ellenfelünk azt vethetné szembe, hogy két tényt mégsem lehet letagadni. Az egyik, hogy a háború alatt s még inkább azt követőleg majdnem minden árunak és szolgáltatásnak az ára szörnyű fölfordulásokon ment keresztül. Másrészt mindenki tapasztalta azt, hogy a papírpénznek micsoda tömegeit bocsátották ki s vitték bele a forgalomba. E két jelenség nem lenne egymással összefüggésben? Mert ha igen, akkor az árak fölfordulásában a pénz oldalán beállott változások a bünösök.» Knapp maga is hozzáteszi azt, hogy «ezt a gondolatot alig lehet kiirtani.» Valóban, mondjuk mi is, ezt nem lehet kiirtani, mert ezt az összefüggést ugyan le nem tagadhatja senki, hiszen embermilliók látták közvetlen közlelről, érezték vagyonuk elmállásán. Knappot azonban mindez nem érinti. Szerinte ez csak laikus beszéd. Elmondja, hogy a háború minden állampolgárnak az elhelyezkedésére nézve is tökéletes fölborulásra vezetett, nemcsak a pénzére, és végzi evvel: «A háborúban az egész polgári élet kizökken rendes kerékvágásából, és ekkor az árak ne mozduljanak meg? Főként pedig: miért lenne a papírpénztermelés ennek az oka? Hiszen a háború arra kényszerít bennünket, hogy az egész megszokott polgári életet fenekestül felforgassuk és a papírpénz csak az eszköz, amely által a ránkényszerített felfordulást keresztül-visszük. Nevezetes korlátoltság kell ahhoz, hogy valaki ezért csak a papírpénzt tegye felelőssé. A közgazdáknek sokkal fontosabb feladata abban állana, hogy a beállott zavaroknak a módozatait írják le és ezáltal világítanak meg a pénzügyi tudomány útjait.» Nekünk a magunk részéről megvan

¹ Knapp: *Staatliche Theorie des Geldes.* 446—448. 1.

az a «nevezetes korlátoltság»-unk, hogy kimondjuk: ha a papírpénz eszköze volt a nagy gazdasági fölfordulásnak, aminthogy az volt, akkor a belsejében elértéktelenedett értékmérő okozta az árak forradalmát, evvel a társadalmi rend fölbomlását. És mert ez kétségtelenül így volt, falmak ment az az elmélet, melynek mind kiindulási pontja, mind végeredménye egyaránt az, hogy «a pénz nem jószág és nem is volt soha az,»¹ hogy «a pénznek nincs értéke, csak vásárló ereje,»² s hogy mindezek folytán a pénz lelkét az adja meg, hogy «a pénz a jogrend teremtménye» (Knapp) és így «az állam az egyedüli pénzteremtő» (Knapp és Elster). Az állam — és ez a világháború igaz tanulsága — nem értéket adott a pénzzel, hanem lerombolta és mindezt nem tette volna, ha a pénz nem lett volna valamiféle olyan jószág, amelyben benne lakik értéke, de nem tehetette volna akkor sem, ha az állam tudott volna értéket teremteni. Az, amiről a chartalista elmélet beszél, nem az értékmérő, nem az értékes pénz, nem is a pénzérték, hanem annak jogi kísértete.

Knapp buzgó követői szerint azonban az állami pénz-elmélet rögtön igazolódik, mihelyst annak jogi, formális szerkezetét gazdasági tartalommal megtöltik, még pedig — ez a fontos — ugyanazon közgazdasági világnézet alapján, amelyet Knapp képviselt. Ezt legrészletesebben, ismétlésektől sem riadva vissza (nyilván azért, hogy jobban megértesse velünk új igazságait), ugyancsak Elster fejti ki. Okfejtése az, hogy amit mi pénznek nevezünk, az sohasem volt áru; reá tehát a többi jószágra vonatkozó törvényszerűségek egyáltalán nem vonatkozhatnak, ezért nincs a pénznek ára, s mivel nem is alkalmas arra, hogy az árak törvényei reá kihathassanak, ennél fogva értéke sincs. Mi hát a pénz? Kérdezzük mi. Elster így felel: «A pénz nem más, mint a társadalmi termelvényekben való részvételnek lehetősége.»³ A gazdasági közösség fogalmából kell tehát kiindulni s akkor annak a chartalista elméletnek, mely szerint a pénzt az állam teremti meg, megvan a nemzet-

¹ Elster id. m. 87. l.

² Id. m. 367. l.

³ Elster: id. m. I. fej. 3. és köv. l.

gazdasági magva : a jogi kísértetet sikerült csonttal és vérel megtölteni, tehát él. Ennek a merész hipotézisnek — mert csak az és semmi más! — a vallói mindenekelőtt elfelejtik azt, hogy tanításuk vakmerő ellentétben van az egész történelmi kifejlődéssel, mert hiszen a pénz mindenütt a világon először valamely áru volt ; alapszava *pecunia* a latinban is, *pecusból*, tehát csere-marhából származik ; csak azután vált ez a jószág specializálódás folytán csere-eszközzé és akkor változott értékmérővé. Hazánkban Szent István rendelkezéséből foglalta el az addigi tinó-valuta helyét a regensburgi dénár. Ezt a chartalisták sem tagadják, de kijelentik, hogy ennek a végre is letagadhatatlan történelmi evolúciónak semmi köze sincs az ő dogmáikhoz, mert szerintük az állami pénzelmélet érvénye akkor még nem kezdődött el, mikor a pénz megszületett, hanem elméletük csak akkor lép életbe, mikor a «*Gemeinwesen*», a társadalmi szervezet, elismer egy monopolisztikus csereeszközt értékmérőül, amely már sem nem marha, de nem is ezüst, vagy arany, mert egyáltalában nem jószág és ezért nem érték, hanem olyan államilag teremtett mérték, mint a méter, a liter, vagy a kilowatt. (Erre a mérték hasonlításra bővebben rá kell térnünk majd dolgozatunk III. fejezetében.)¹

Avval, hogy az igazi történelmi kifejlődést az állami pénzelmélet egyszerűen kirúgja lába alól, nemcsak teljesen viszonylagos értékűvé teszi tudatosan a saját dogmáját, mert azt bizonyos történelmi időkre korlátozza, ennél fogva, megfosztja abszolút érvényétől, hanem rögtön fölkelti bennünk azt a kételyt is, hogy vajjon nincs-e ennek a nagy gondal kifaragott műszerkezetnek több olyan határa is, amelyeket szerzői és lelkes hívői már maguk sem vettek észre, holott éppen ezek a határok döntenek a fölött, hogy sikerült-e nekik az, amire vállalkoztak és amit nagy garral ígértek, tudniillik a pénz valódi lényegét, a «pénz lelké»-t felfedezniök.

Az elmélet nagyhírű alapítója, Knapp, könyvének III. fejezetében azt fejti ki, hogy «minden pénzdarab érvénye a

¹ Knapp id. m. 200. l.

kibocsátó állam területére van korlátozva ; az idegen pénz az az áru, melynek az ára az államok közti fizetési kötelezettségektől függ, azaz «pantopolitikus» alapon állapíttatik meg.» Elster munkájának negyedik fejezetét szánja ugyanennek a kérdésnek ;¹ okoskodásának sommáját mindjárt az első pontban ekképpen foglalja össze tömören : «Az a tétel, hogy a pénz nem jószág, csak a belföldi pénzre érvényes. A külföldi pénz ellenben áru jellegű. Nincs érvénye, hanem értéke van és ára.» Ezzel a végkövetkeztetéssel, melynek folyton visszatérő refrainjeitől megkímélem olvasóimat, nemcsak megdől az egész állami pénzelmélet abszolút érvénye, hanem föltárul eléink az a háttér is, mely voltaképpen ott rejtőzik az egész pénzelmélet abszolút érvénye mögött politikai helyzet alakjában s ez adja meg azután valódi magyarázatát az egész jelenségnek. Ebben van éppen az elméleti elgondolásnak az a rejtett összefüggése a valuta-politikával, melynek kikutatására vállalkoztunk s melyben az elméleti eszmeáramlatoknak a pénzrendszerek változásaira való hatása kimutatható.

Knapp is, Elster is és összes háború utáni társaik (így Bendixen a bankár) mind a pénznek lényegét, abszolút magját keresik, azt, amit ők maguk, amint hallottuk, «a pénz lelkének» neveztek el ; éppen ezzel az abszolút érvényű igazsággal akarták és akarják megdönteni az előttük uralkodott pénzelméleteket, amelyeket nagy túlzással mind metalisztikus elméleteknek neveznek. (Ennek az elnagyolásnak a sophistikus túlzásai magukban is igen veszedelmesek a közgazdaságtan történetében, de boncolásuk nem tartozik dolgozatunk keretébe.)

Az állami pénzelmélet abszolút érvénye már akkor megbukott, mikor az új tan vallói és alkalmazói a pénz történelmi kifejlődését elvetették. Most azonban már nem a pénz gyermekkoráról, hanem a jelenlegi kifejlett állapotáról van szó, s ekkor be kell vallaniok, hogy mihelyst bármely pénzdarab csak egy arasznyira túlmegy valamely ország határán, akkor nemcsak használhatósága szűnik meg (ami

¹ Elster id. m. 325—362. l.

bizonyos korlátok között igaz), hanem egyszerre megváltoztatja «elkét», a lényege hirtelen átalakul: ami azelőtt nem volt áru, az most áruvá lesz; sőt ennél több is történik: ami nem volt érték, annak ára lesz, tehát értékke vedlik. bármennyit csökkent vagy növekedett is az az ár, amely egyszerre megszállotta a pénzt, akkor, mikor elhagyta honát, mely állítólag neki értéket adott. Az elmélet önmagát cáfolja meg, mert kérjük, hova lett ekkor az abszolút pénzlélek? Képzeld el, hogy valami tiroli orvos bejelenti a világ összes akadémiáinak, hogy megtalálta a rákbetegség kórokozóját, és akkor hozzáteszi, hogy az ő abszolút érvényű fölismerése csak a tiroli rákbetegségre vonatkozik, de az innsbrucki határon túl ez a bacillus már nem jelenti a rák okozás lényegét. Még különösebb azonban egy abszolút érvényűnek indult elméletnek a színváltozása akkor, mikor eszünkbe jut, hogy a pénz és annak értéke gazdasági jelenség, gazdasági és nem esztetikai művek, vagy közjogi szerkezetek értékmérője és akkor ennek a gazdasági eszköznek lényege nem valamely gazdasági korláttól függ, hanem attól, hogy az államok közjogi határai hol ereszkednek le, ami azt teszi, hogy a politikai határok bármely eltolódása vagy, ha úgy tetszik, közjogi kiigazítása esetén a forgalmi eszköznek, a pénznek, nemcsak kisebb vagy nagyobb érvényesíthetősége, hanem egyenest a lényege változott meg. Egyszerre kívülről, államjogi beavatkozás folytán megszállja az «árujelleg», ezért egyszerre érték lesz, tehát olyan valami, ami azelőtt a termőhelyén nem volt benne. Egészen világos, hogy ebben az állami pénzelméletben egy politikai és egy gazdasági gondolatsor van úgy összezavarva, hogy az mindenre alkalmas, csak arra nem, hogy a pénznek abszolút érvényű lényegét és törvényszerűségét megértesse velünk, pedig éppen erről volt szó és nem másról.

Ennek a nagyhirű chartalista elméletnek leigéző külső szerkezete mellett az a végzetes hibája, hogy két külön papírmintát ragaszt össze, külön-külön jegecalakká s azután egyikét a másikba akarja tolni, hogy egységes kristálynak lássuk őket. Mihelyst azonban beléje tekintünk és fölismerjük ragasztékait, akkor megpillantjuk azt is, hogy ez

az egybeállítás, ez az állami kategorikus imperativus, mely a tan vallói szerint egyedül és kizárólag tudja a pénz lelkét megteremteni, olyan lelket teremt, mely rögtön kiszáll a pénznek nevezett jószággtalan jószágból, mihelyst azt az állam határa megérinti; e mögött az egész elképzelés mögött öntudatlanul az állami autartikus törekvés, a gazdasági elzárkózás és önkielégítésre való törekvés lappang. Csak így érthető meg az elgondolás. Éppen azért, mert a nemzeti elzárkózás gazdasági eszméje keresett magának elméletet, azért találta meg azt Knappék államositott pénzelkében. Itt is beválik Schopenhauer nagy igazsága, mely szerint az öntudatlanul működő akarat az, amely meggyújtja és hordozza a tudat mécsesét, hogy neki világítson. Így megértettük, hogy miért kellett ennek az állami pénzelméletnek éppen Németországban és éppen a világháború után kivirágoznia és úgyszólván nemzeti pénzprogrammá válnia.

Azt, hogy az ilyen pénzelméletből, mely azt vallja és hirdeti — hirdeti minden más ellenvélemény teljes és tökéletes kizárásával — hogy a pénzt az államhatalom teremti és ő annak kizárólagos szülője; erre a pénzteremtésre teljesen elegendő szerinte az állami parancs, mert maga a pénz nem jószág és nincs értéke — ismétlem, hogy az ilyen dogmából hogyan lesz népszerű politikai jelszó és pártprogramm, azt egy percig sem kell magyaráznom bármely gondolkodó előtt. Magában az, hogy az állami pénzelmélet parancsszerű határozottsággal lépett föl, igen alkalmas volt arra, hogy bármely parancsuralmi elgondolás azt magáévá tegye. Így is történt. Mihelyst az autarkiát követelő, az állami önelátást sürgető áramlatok, melyek minden háború után jelentkezni szoktak azért, mert különösen a legyőzött nemzetek mindig nemzetközi behatásoknak tulajdonítják összeadásukat, miért is attól akarnak elzárkózni: akkor és addig, míg ez az áramlat tart, az állami pénzelmélet még akkor is fölülkerekedik, ha ugyanakkor annak rettentő veszélyei szemmel láthatókká váltak is. Ebben a tekintetben Mises kitűnően irt népszerű könyvére utalok, amely bankelméleti részét kivéve. (melyről dolgozatom II. feje-

zetében szólok) nem más, mint a tapasztalatok harca a chartalista elmélet ellen. Mises¹ igen helyesen és világosan mondja : «Mihelyst elfogadják azt az elvet, hogy az államnak nemcsak szabad, hanem kell is befolyást gyakorolnia a pénzértékre, esetleg csak azért is, hogy belső értékállandóságát biztosítsa, akkor már fölbukkan az a veszély, hogy ebben tévedések és balfogások jelentkezhetnek.» Külön kifejti «az étatizmus pénzpolitikájának» (VIII. fejezet) összes veszedelmeit. Amikor pedig a pénz kérdésének az úgynevezett bankpénz oldaláról való vizsgálatát vezeti le, akkor végkövetkeztetése az, hogy «az étatismus a bankügy terén éppen úgy megbukott.»² Midőn mi a világháború eltörülhetetlen tapasztalatai alapján teljesen magunkévá tesszük az osztrák írónak ezeket a megállapításait, hozzá kell fűznünk azt, hogy Misesnek abban az elméletépítési kísérletében, ahogy ő az osztrák iskola határ-érték elméletének subjectív kategóriáiból akarja felépíteni a pénzérték általános csere jellegét, nem osztozunk. Ámde ennek az elméleti eltérésnek vitatása messze túl esik mostani dolgozatunk keretén, mely kizárólag az új pénzelméleteknek a világháború utáni fontosabb valutaváltozásokkal való összefüggését kutatja.

Háború az a politikai és gazdasági helyzet, melyben az államhatalom mindenhatóvá lesz : vér és anyag föltétlen ura. Ennek a helyzetnek s az általa és benne kitermelt lelkeségnek a vetítése az a pénzelmélet, mely szerint az állam teremti a pénzt, ő teszi azzá ami, tudniillik általános kötelező értékmérővé. Ettől a beállítástól egy hajszál sem választja el azt az ösztönszerű következtetést, hogy ha ez igaz, akkor semmi akadálya sincs annak, hogy az állam annyi pénzt gyártson, amennyit akar, hisz evvel ezek szerint nem kárt okoz, hanem hasznot hajt. Mihelyst pedig az elmélet azt vallja, hogy a pénz nem jószág és nincs értéke, akkor az állam annyit gyárthat belőle, amennyit kormánya jónak lát. Láttuk, hogy Knapp végül, könyve negyedik kiadásában, hogyan akarna elhárítani még háborús pénzduzzasztás

¹ Mises : *Theorie des Geldes*. 122. l. ² Mises : id. m. 406. l.

esetén is minden felelősséget. Mindez szó szerint bekövetkezik akkor, mikor Németországban a nemzeti szocializmus megindult a maga hatalmi útján. A párt gazdasági programját Feder Gottfried mérnök foglalja pontokba 1923 novemberében. Ennek¹negyedik és ötödik §-a a következőképpen hangzik: «E szakaszok az egész pénzkérdés szocializálását követelik. A pénz nem más, mint egyedül és kizárólag az állami közösség által kibocsátott teljesített munkára (munkateljesítményre) kibocsátott utalvány. Pénzjegyek kibocsátása az állami felségalapjogok egyike.» Ennek megfelelően azután a cselekvési programm akként alakul, hogy:² «Mindenekelőtt a birodalmi bankot és a nagy bankokat kivétel nélkül államosítani kell, azután Németországnak haladéktalanul fel kell adnia az aranyvalutát. Egyszer már meg kell lenni annak a bátorságnak, hogy függetleníteni merjük magunkat a váltóárfolyam állandósításának ködképtől. A nemzeti szocialista államé a pénz felségjoga, vagyis a pénzteremtés jogának teljessége. (Geldschöpfungsrecht.) Az aranyvaluta csak előítélet és öncsalás.» Azt hiszem, hogy, mivel nem politikai kortörténelmet írok, hanem valutaértekezést, itt be is fejezhetem az idézéseket. Tehetem ezt annál is inkább, mert csak az, aki valamely vegyigyárban megfigyelte, hogyan cseppfolyósítják rendkívüli nyomás alatt a levegőt és hogy az előbb még láthatatlan pára hogy koppan keményre fagyott cseppek alakjában a kísérleti asztalon: az láthatott ahhoz hasonló tüneményt, mely itt szemünk előtt végbe ment: a háború rendkívüli légnyomásának hatása alatt egy, levegőben járó pénzelmélet gyakorlati politikai programmá keményedett és egy nagy népmozgalom vezérlő jelszava gyanánt koppant oda a nemzeti sorsok irányításába.

Megfigyeléseim sorozatából szánt szándékkal távol tartunk minden olyan levezetést, mely a politikai következte-

¹ Feder Gottfried: *Kampf gegen die Hochfinanz*. Das Manifest zur Brechung der Zinsknechtschaft des Geldes. (2. kiadás. 1933.) 51. és köv. lapokon.

² Id. m. 323. és köv. l.

tések felé terelne; ettől teljesen mentesítenünk kell kutatásunkat, hogy célt érzünk. Ugyanezen az okon tovább kell vinnünk a deductiót, minden tekintet nélkül arra, hogy ez a sokat emlegetett s ma részben már hivatalosan is elfogadott pénzprogramm mennyiben vitetett keresztül, illetőleg mennyire akadt meg Németországban. Ellenben igenis tovább kell folytatnunk a jelenség külső burkainak lehántását s az általunk keresett összefüggések szálainak belső feltárását, azon a nyomon, hogy az állami pénzelmélet ezen, pártprogrammi leverődésében a belső vonzásoknak, illetőleg az egymásra hatásoknak egy másik, nem kevésbé fontos analogiáját pillantsuk meg. Ez tudniillik az így politikává változott állami pénzelméletnek Marxék szocialista pénztanával való összehasonlítása. Ezen az úton remélhetjük, hogy dolgozatunknak ezt a fejezetét odáig fejleszthetjük, hogy vizsgálódásunk első eredményeit tételekké alakíthatjuk ki.

Amint már fentebb megemlítettük, Marx abból indult ki, hogy a pénz nem más, mint aranybőrbe bújt áru. A történelmi materializmus, mely ebben a fölfogásban nyilvánul s mely azután példátlan következetességgel fejti ki rendszerét a magántulajdon társadalmi rendjének aláásására, evvel a tétellel rögtön fölénybe jut az állami pénzelmélettel szemben azért, mivel elég merész volt és vissza mert menni a kezdetre, tehát valóságos tényálladékon veti meg a lábát. Evvel szemben, amint már előbb kiemeltük, az új elmélet elismeri azt, hogy a magántulajdoni rend kezdetén a munkamegosztás által megkövetelt csereforgalom elején áru jellege volt a pénznek és a sok csereáru közül emelkedett ki hol ez, hol az a jószág általánosan elismert forgalmi eszközzé. Ám, amint hallottuk, a chartalistákat az egész pénzevolutio nem érdekli, mert dogmáik csak akkor kezdenek érvényesülni, amikor a «Gemeinwesen», tehát az állam a saját szempontjából veszi kezébe az irányítást és megszervezi a monopoliumot, ő teremti meg azt, amit pénznek hívunk és ezáltal teszi érték nélkül valóvá azt az értékmérőt, amelynek azelőtt magának is értéknek kellett lennie. A szocialdemokrata el-

méleti szerkezettel szemben, tehát itt kétségrelenül egy még mesterségesebb vetítéssel van dolga a tudománynak. Ám az állami pénzelméletnek ez, a történelmi fejlődéstől való erőszakos elvonatkoztatása még veszélyesebb szakadék szélére kerül akkor, mikor Elsterék arra törekednek, hogy mesterük jogi dogmáit gazdasági tartalommal töltsék meg, mert hiszen azt be kell látniok, hogy a pénz elsősorban mégis csak gazdasági jelenség és abba a vitába, amelyet Stammer Rudolf kezdett¹ s oly mesterien vívott meg önmagával, hogy tudniillik mi van előbb, jogrend-e avagy gazdasági mozgás, ebbe itt beleelegyedni nem alkalmas. Mert akár van értéke annak a jószágnak, melyet értékmérőül választott a gazdasági élet — amint azt mind a klasszikus közgazdaságtan, mind a szociáldemokrácia tanítja — akár nincs értéke annak a pénznek, mely az új iskola szerint nem más, mint körben szaladó terméke az állami parancsnak, az bizonyos, hogy az áruk árai benne tükröződnek. Mi alapon? Összehasonlítás alapján — így vallja ezt mind a két iskola. — De ha ez így van, akkor ezt az összehasonlítást valahol el kellett kezdeni, még mielőtt az értékmérő és árjelző közeg az értékét elhullatta volna, vagyis mielőtt államosított vona. Tehát : kezdetben minden gazdasági területen volt olyan ár, amelyből elindult az a későbbi ár, amelyet ezután már az állami pénzelmélet szerint az állami pénz mért. Ezt Elsterék is elismerik. Evvel azonban másodsor is hátrányba kerülnek, még pedig nemcsak a klasszikus pénztannal, hanem magával nagy ellenfelükkel, a szociáldemokrácia materialista elméleti fölépítésével szemben is, amelynek legalább megvan az az előnye, hogy nem kell egy másik világnézetet elismernie kiindulási pont gyanánt oly célból, hogy azt azután rögtön kirúgja maga alól és így az önkényes theoretizálás minden ismérvével megterhelve induljon útjára. Már itt megcsillámlik az új iskoláknak az a hátránya, hogy mindig a legújabb jelenségek kategóriái szerint mérik azokat a megelőző fejlődéseket, amelyekből ezek a tünetek teljesen idegenek voltak. Ez a különös vonás még elemibb erővel fog kiütközni az új

¹ Stammer, Rudolf : *Wirtschaft und Recht*. Lipcse, 1896.

angol, amerikai és svéd iskolák tanításaiban. (L. dolgozatunk II., III. és IV. fejezetében.) Egyet már is elér az állami pénzelmélet, mikor oly korlátolt viszonylagosságot erőltet magára még a szocialdemokrata tanítással szemben is, tudniillik azt, hogy bölceleti elgondolását, metafizikai igazságokra vágyó megoldását illetőleg úgy érezzük magunkat, mint a régi Hellász természetbölcseleinek azon hiedelménél, hogy a föld kiterjesztett erősség, amely egy elefánton nyugszik, az elefánt egy teknős békán áll; de hogy az a teknős-béka, mely a világot tartja, min áll, az már nem tartozik az ő bölcsekedésük körébe.

Szemben a klasszikus közgazdaságtan pénztanával mind a szocialdemokrata elmélet, mind az állami pénztheoria is a közösségre veti a súlyt, szemben a magángazdaságok termelő erejével. Ebben a kommunista felfogás elmegy a legvégsőig, midőn megszünteti a pénzt, mert megszüntette a magántulajdont, melynek ez a csereeszköze; helyébe a munkautalványok lépnek, melyekkel az állam osztja el a kitermelt munka eredményeiben való egyéni részesedést, mit a kollektív hatalom lehetőleg szűkre szab. A chartalista is a közösség fogalmából indul ki, az ő munkájának tulajdonítja az értéktermelést és a pénz ezen elképzelés szerint nem más, mint részesedési lehetőség s egyben e lehetőség mértéke is a «Socialproduct»-ban, vagyis az illető gazdasági közösség által létrehozott jószágok összességében.¹ Itt azonban feltárul az a rés, mely az új pénzelméletben elválasztja a jogi szerkezetet annak gazdasági tartalmától. Mert a mikor Knappék is, a nemzeti szocialista program is arról beszélnek, hogy az állam egyedül való és föltétlen ura a pénzteremtésnek, akkor dogmatikusan elvetik azt a korlátot, amelyet a magángazdaságon alapuló rend föltétlenül megkövetel a saját értékmérőjétől, tudniillik azt, hogy az ne legyen tetszés szerint, önkényesen és végtelenül szaporítható. Ez a korlátlansága az állami pénzkibocsájtásnak csábította el mindig a politikusokat és ez tette tönkre mindig és mindenütt a nemzetek gazdasági és erkölcsi rendjét. Az állami

¹ Elster: id. m. 98. és köv. lap.

pénzelmélet pedig jellegénél fogva képtelen ily korlátozás fölállítására. Innét van, hogy az a lehiggadtabb nemzetgazdasági elgondolás, mely a legutóbbi években már magában Németországban is el akarja hagyni a pénz-étatizmus programját és közveszélyessé válható kategorikus következtetéseit, Knappékkal szemben is erre a ritkasági mozzanatra veti a fősúlyt. Budge alaptanítása a pénzről az, hogy ¹ «természetesen a pénz mint a közvetett árucseréknek eszköze a piacon keresett vagy kínált jószág csereértékét képviseli, de más oldalról ebben a szerepében önállóan tárgya a cserének és ennél fogva saját csereértékének kell bírnia, azaz más szóval szükséges, hogy viszonylag szűk legyen (Relatív knapp).» Ha a német elmélet éppen a legutolsó évek tapasztalatain építve megállapítaná azt is, hogy az érték mérőnek ezeket a számszerű és állandóan ruganyos korlátozásait, tehát szűk voltának szabályozását, az államtól nem lehet elvárni, akkor szerencsésen megint visszakeresztünk volna az állami pénzelméleten s annak a politikai programján át a klasszikus pénztanhoz. Mindenesetre egyetlen egy különbséggel. Ez a különbség nagyon fontos egész tudományszakunk tekintetében ; tudniillik abból áll, hogy azon forradalmi rázkódások következményei gyanánt, melyeken a nemzetek pénzrendszerei a XX. században átveszeltek, sokkal mélyebbre kell leszállanunk a pénzérték való lényegének kikutatásában, mint sem megelégedni avval a háború előtti tétellel, hogy «a pénz egyenlő az arannyal» s hogy az arany mechanizmusa egymagában minden körülmények között helyreállítja a gyakorlatban a valutákat, az elmélet számára pedig mind megoldja azokat a kérdéseket, melyek a pénz lényegét, ha úgy tetszik, «lelkét» jelentik. Kétségtelen előttünk, hogy a pénz jószág s hogy így az állami pénzelmélet alappillérét sophismákra és nem a valódi élet szilárd talajára rakta. Így mutatkozik helyesnek az a megállapítás, hogy «a pénz egészen sajátos forgalomközvetítő jószág» s ebből következően «olyan különös

¹ Budge : *Lehre von Geld*. I. kötet 64. l.

jószág, mely a jószágnak éppen leglényegesebb tulajdonságait nélkülözi.»¹

Ha nyomozó utunkon, melynek mesgyéjét törjük, tovább haladunk, akkor elfogulatlanul meg kell állapítanunk azt, hogy a pénztan háború utáni továbbfejlődésének egyik legjellegzetesebb jellemvonása az, hogy a készpénz tüneteinek megszokott megfigyelésén kívül, amelyeken elsősorban, sőt majdnem kizárólag a háborúelőtti pénztudomány alapult, most a hitelpénz s az összes pénzhelyettesítő eszközök kerülnek belé a tudomány reflektorfényének legerősebb megvilágításába. Ez a haladás minden ország közgazdaságtanában mutatkozik, ahol komolyan foglalkoznak a gazdasági jelenségek nyomán fölmerülő problémák megfejtésével. Meg kell állapítanunk, hogy ebben a tekintetben nem marad el a német elmélet s az osztrák irodalom sem. Mi sem volna természetesebb, mint hogy az eddigi fejtegetések folytatásául most arra térjünk rá, hogy az állami pénzelmélet, vagy annak politikai leverődése miként mutatkozott meg akkor, mikor a pénzkérdés második változására, nevezetesen a hitelpénz beállítására, esetleg szabályozására kell a tárgyalást átvinni. És mégis úgy áll a helyzet, hogy csak nagy erőltetéssel lehetne ezen a vonulaton haladni tovább igazságaink föl kutatása felé. Ennek két oka van. Az egyik elméleti: a hitelpénz kérdéseivel, különösen pedig avval a kérdéssel, hogy a bankok tevékenysége mennyiben tud pénzt teremteni, tehát hogy a hiteleszköz mikor és mennyiben tud átalakulni értékmérővé: evvel a kérdéssel s annak egész szövevényével az új angol-amerikai pénzelmélet jóval előbb és sokkal szélesebben foglalkozott, mint a legújabb német irodalom. Egyik tünetét látom ebben annak, hogy a közgazdaságtan, mely Smith Ádám korában Angliában született és a világháború előtt legteljesebb kifejlődését Wagner Adolf és Schmoller Gusztáv korában Németországban érte el, a háború után ismét kezd átköltözni Angliába és Amerikába, mintha a vezető szerepet ismét az angolszász faj ragadná magához. Ezért a hitelpénz

¹ Navratil Ákos: *Közgazdaságtan*. I. kötet. 2. kiadás. (1936. 432. l.

kérdésének fejleményéről leghelyesebben az angol valuta-válsággal kapcsolatban kell alább szólnunk (II. fejezet.). De van eljárásunknak, ezen az elméleti indokon kívül, egy gyakorlati indokolása is; nevezetesen az a különös jelenség állott elő, hogy bár az uralkodó német pártprogramm megindulásakor a banktevékenység államosítása útján akarta nemcsak szocialpolitikai céljait elérni, hanem evvel az egész kötelmi jogot új alapokra fektetni: végeredmény gyanánt az következett be, hogy az 1937-ben törvényé vált új német részvényjog ugyan három szakaszában erősen hangsúlyozta azt, hogy a részvénytársaságokat a «*Gemeinwohl*», a közjó érdekében kell vezetni s hogy a «*Gemeinnutzen geht vor Eigennutzen*» (a köznek haszna előzze meg az egyén hasznát.) politikai jelszava itt is megtalálható, ellenben a törvény tényleges rendelkezései semmivel sem érintik a részvénytársasági bankoknak eddigi szerkezetét és ezért hitel-teremtő működését sem. Ami pedig a részvénytársaságok közt a hitelszerveket, tehát a tulajdonképpeni bankokat és takarékpénztárakat illeti, egyes bankállamosítási kísérletek után, melyeket kizárólag a gazdasági élet ideiglenes megakadása okozott és melyeket azután Németországban is ismét vissza kellett fejleszteni: ezeken kívül a német bankellenőrzés nem mutat semmi újat nekünk, ha a magyar Pénzügyintézeti Központ bevált szerkezetével hasonlíthatjuk össze a hitel-ellenőrzést odaát. Ezt az 1938 májusában Berlinben tartott *Allgemeiner Deutscher Bankiertag* nyilvánosan megállapította. Különösen ki kell emelnünk azt, hogy vajjon a hitel-pénzteremtés mennyiben függ össze a valutáris kérdésekkel, erre nézve a Németországban mutatkozó fejlődésből az elmélet semmiféle újabb tapasztalattal sem gazdagodik. Ezért is azt a kísérletünket, hogy mennyiben tudunk összefüggést mutatni ki az új pénzelméletek és a háború utáni valutapolitika között, ezen a meddőnek mutatkozó mesgyn hasztalan folytatjuk: innét más csapásra kell áttérnünk.

Ez a másik megfigyelési terület, mely nemzetközi vonatkozásban igen is érdekesnek mutatkozik és tovább menő eredményekkel bíztat, nem egyéb, mint az új elméleti áram-

latoknak az aranykérdéssel való kapcsolata. Ezen az úton az a remény kecsegtet, hogy oly tanulságokra bukkanhatunk, amelyek valamely állam belső gazdasági területén, sőt esetleg önellátó elzárkózottságán túllépve, minden nemzet számára gvarapíthatja a pénztudomány megfigyelését. Hogy ez a kiindulási pontunk nem önkényes föltevés s még kevésbbé egyéni képzelgés, annak döntő bizonyítéka az, hogy ugyanakkor, amikor majdnem tíz esztendővel a világháború kitörése előtt Knapp megindult a maga állami pénzelméletével és a chartalizmus tudományos divattá kezdett válni, ugyanakkor egyre szaporodtak Németországban a könyvpiacra azok az iratok, melyek a «Los von Gold,» «El az aranytól» jelszavát hangoztatták, a valutának az aranytól való elválását követelték, még pedig új sütetű elméleti levezetések kategorikus formájában. Még egy másik szálát is találhatunk, mely visszanyúlik a háború előtti időkbe. Aki az akkori német bankirodalom főműveit most előveszi,¹ már ott látja azt a rosszul rejtett törekvést, hogy a németek a világkereskedelem váltóforgalmát lehetőleg függetleníteni igyekeztek attól a nemzetközi fizetési eszköztől, melyen az addig nyugodott, tudniillik az angol sterlingtől, az aranyváltó tipikus képviselőjétől. Ily körülmények közé visszahelyezve válik érthetőbbé annak a támadásnak hatása, melyet Knapp minden metallizmus ellen s így elsősorban az arany ellen indított. Ugyancsak ilyen irányban folyik le a nagy háború után is az állami pénzelmélet kialakulása és szétterjedése. Azért harcol ez a felfogás az egész vonalon a pénz mennyiségi elmélete ellen, mert ez az utóbbi mindig csak valamely olyan értékmérőt hajlandó elfogadni, mely tetszés szerint nem szaporítható, tehát nem állami termék. Ezért történik az is, hogy a világháború után már a német pénztörténet nem abból a szempontból nézi Bismarck 1871-iki valuta-reformját, mely a német birodalomba behozta az aranyvalutát, hogy abban a nemzetközi világvalutába való bekapcsolást lásson,

¹ L. Riesser: *Die Deutsche Grossbanken und ihre Konzentration*. 3. kiadás. 1910. és Bosenick Alfred: *Neudeutsche gemischte Bankwirtschaften*. 1913.

tehát nem azt hirdeti, hogy ez a reform az aranyforgalom nemzetközi gazdasági törvényszerűségeinek kényszerítő hatásai alatt jött létre, hanem azt tanítja, hogy evvel Bismarck az állami felségjog hatalmát akarta kifejezésre juttatni. Az aranyvalutának a bimetalizmussal szemben akkor folytatott egész harca, mely a német birodalom megalakulásakor az egész pénzürodmalmat betöltötte, az ilyen bemutatás által teljesen kivetkőzik abból az eredeti formájából, hogy akkor két fémnek — az aranynak és ezüstnek — az ezek termelési jelenségei szerint lefolytatott küzdelme lett volna ; — pedig az volt ; — így azután végül a mai felfogásban az aranyvaluta behozatalának nem marad indokolásul egyéb, mint az, hogy «az exodromiának (vagyis az államon kívüli valutapolitikának) klasszikus eszköze volt, a különféle valutákat az aranyhoz kötötte, ámbár a pénztörténet mind háborús, mind békés időkben a váltó-árfolyamok állandósítására más eszközökkel is rendelkezett.»¹ Ha jól megértettük, ez elmélet szerint és ilyen magyarázat után, valamely országon belül a pénzrendszernek semmi szüksége sincs az arannyal való fedezetre, kifelé pedig egyéb eszközön kívül esetleg erre az arany is felhasználható. A lényegből így lesz segédeszköz.

Most már az igazsághoz híven meg kell állapítanunk, hogy a nagy háború után, illetőleg pontosabban szólva, a békeszerződések végrehajtásától kezdve azoknak Németország által való formális fölmondásáig, vagyis a jóvátételi korszak befejeztekor, a német birodalom pénzrendszere valóban aranymentesen fejlődött ki. Erre tehát első pillanatra azt lehetne mondani, hogy a chartalista elv győzött : nincs arany és mégis van pénz, a Reichsmark aranyfedezet nélkül is fizetési eszköz marad, sőt talán még azt is elmondhatjuk, hogy a márka kiállott olyan viharokat, melyek esetleg arannyal fedezett valutákat is megtépáztak volna. A nagy kérdés az, hogy győzött-e itt benn, tehát a belső pénzforgalomban az állami pénzelmélet és ha igen, veheti-e hasznát további kutatásaiban a pénztudomány?

E kettős kérdésre a válasz is kettős.

¹ Elster : id. m. 330. l.

Az első tény kétségtelen. A háború után újraébredt Németország aranyfedezet nélküli pénzrendszert tart fenn belső forgalmában. A német birodalmi bank 1937 december 31-én lezárt mérlege szerint 7478 millió kibocsátott bankjeggyel szemben nincs több arany kimutatva, mint 70 millió, ami azt teszi, hogy nem is egészen egy százalékra csökkent a bankjegyeknek az arannyal szemben való fedezeti aránya, holott az utolsó békeévben, 1913-ban, 1068 millió arany állott a Reichsbank rendelkezésére. Ebből arra lehetne következtetni, hogy ez az állapot az állami pénzelmélet diadala. A letagadhatatlan tény ellenben az, hogy ehhez az állapothoz semmi köze sincs sem Knappéknak, sem az ő elméletükön alapult politikai programoknak, egyszerűen azért, mert Németországot külső erőszak fosztotta meg aranyvagyonától. A versailles-i békediktátum tudvalevően abból a gyűlölködő elképzelésből indult ki, hogy Németország háromszázharminc milliárd arany franc jóvátételt fizessen. Ez a jóvátételi politika irtózatos rángások között, melyekbe a Ruhrvidék megszállását is bele kell számítani, a Dawes-terven s a Young-terven át, és végül a Hoover-moratoriumon keresztül a jóvátételi politika teljes és tökéletes csődjére vezetett, és a nagy európa-amerikai gazdasági világválság megakasztotta az egész fejlődést és eltemette a jóvátételi politikát. Franciaország megtanulta azt, hogy mikor erőszakkal lecsapolta a német valuta alapját, akkor azt a Németországot, mely maga aranyat nem termel, vagy arra kényszeríti, hogy dumping-kivitellel tönkretégye azoknak az államoknak termelését, amelyek tőle jóvátételt követelnek, avagy úgy lerontja a német valutát, hogy az vele szemben fizetéképtelenné válik. Ez a sors érte a franciákat, mialatt Németország elvesztette aranytartalmát. Ennélfogva a németek semmiféle elmélet kedvéért sem rendezkedhetek volna be aranyvalutára, hanem csak arany nélküli pénzrendszerre. A világháború utáni német valutaállapotok és másfelől az aranyellenes elmélet ugyan párhuzamosan lépnek fel, de ok és okozati kapcsolat nincsen közöttük. Ezért nincsenek ránk nézve további tanulságai sem.

A kettős kérdés másik fele, tudniillik elméleti oldala,

már sokkal érdekesebb és azt gondoljuk, hogy az egész újraelő pénztudomány szempontjából maradandó eredményeket tartalmaz. A német példa s utána még sajátosabb módon azok a többiek, amelyekkel értekezésünk további folyamán foglalkozunk, egyszer s mindenkorra elváltak az aranykérdést a valutakérdéstől s ezáltal a pénzürtéknek kutatásában mélyebb rétegekre tudnak lehatolni, mintsem a megelőző elméletek, melyeknek vallóit ily rettenetes földrengés sem riasztotta föl s ezért nem táruhattak föl előttük az érték-tannak oly mélységes szakadécai, mint aminők a világháború következményei gyanánt megnyilottak s melyeket a tudományos szemléletnek kötelessége ezutáni magyarázataiba belévonni. A pénz legmélyebb lényege kétségtelenül nem abban van, hogy a pénz = arany. Az arany mögött kell az aranyvalutás országban is a pénz olyan jellegének, belső lényegének s olyan tulajdonságainak lenni, amelyek őt pénzzé és értékmérővé teszik s ez a lényege a pénznek megvan az aranyon kívül is akkor, és addig, míg a nemzetközi aranyérték egyelőre kihagy és nem működik. Ennek a tételnek illetén ideiglenes jellegű megfogalmazását dolgozatom befejező része igyekszik igazolni; amit azonban már most is megállapíthatunk, az, hogy a pénztanban is azon az úton van az igazi előhaladás, amelyen a többi tudomány is továbbfejlődik, tudniillik abban az irányban kell a tapasztalatok gyűjtésének és földolgozásának előbbre mennie, hogy a kezdetben abszolút érvényűeknek vallott tételek viszonylagossága földeríttessék és ezen viszonylagosságok törvényszerűségeinek fölismerésében és kimutatásában éri el ez a tudomány szak is a maga legmélyebb igazságait. Túlságosan merésznek, sőt fantasztikusnak tessék bár hasznolatom, mégis ideiktatom, mikor azt mondom, hogy a pénztan itt éppen úgy újabb relativitási elmélet felé halad, mint azt Einstein állítja a maga elgondolásában: «A különleges és általános viszonylagossági elméletet» illetően.

Mert ha a német fejlődést, melyet eddig megvagyéztunk és melyben az állami pénzelmélet s az arany nélküli pénzürendzser párhuzamosan jelentkeztek egymás mellett, ha ezt egybe vetjük elébb az angol, majd az amerikai nagy

valutaevolúciókkal, akkor azt látjuk, hogy míg a németeket az aranyalap elhagyására külső erőszakkal rákényszerítették, annyira, hogy egyszerűen nem volt más választásuk, bármilyen elméletnek lettek volna is követői, addig az aranyvalutaelmélet hazája, Anglia is elhagyta az aranyalapot s ott utólag támadt föl ennek a forradalmi ténynek az elméleti igazolása. Még később az északamerikai államok döntik föl, látszólag külső kényszer nélkül a világ valutarendjét.

Mindezek a páratlan jelenségek még mélyebbre csábítanak bennünket a modern pénzülméletek s a valutapolitikai nagy változások összefüggésének vizsgálatába.

HEGEDÜS LORÁNT.